

ОСОБИСТІСНЕ ЗРОСТАННЯ З ПОЗИЦІЙ КОНТИНУАЛЬНО-ІЄРАРХІЧНОГО ПІДХОДУ

Стаття спрямована на розгляд проблеми особистісного зростання людини з позицій континуально-ієрархічного підходу. Розглянуто зміст поняття "особистісне зростання" та розкрито його критерії. Запропоновано багатовимірну модель структури особистості (у широкому сенсі цього поняття). Згідно цієї моделі особистість розглядається як макросистема, що складається з різномірних, взаємоосязаних (взаємнених) підсистем, що мають специфічні характеристики. Особистісне зростання з позицій континуально-ієрархічного підходу у цій роботі розглядається як цілісний, багатоаспектний, усвідомлений процес саморозвитку самоконструювання, самозміни особистості. Особистісне зростання – це психодинамічний процес безперервного розвитку і зміни особистості і кожного її компонента (властивості), як в межах кожного рівня в складній, інтегрованій взаємодії всіх елементів (зміни по горизонталі), так і у взаємодії різних рівнів між собою – кожен компонент, "проростаючи в континуумі" від нижчих рівнів до вищих, змінюється і трансформується (зміни по вертикалі). Взаємодія між рівнями континуально-ієрархічної структури особистості здійснюється безперервно за індивідуальною траєкторією відповідно до своєї внутрішньої логіки і поступально, і реверсивно, і цілісно. Відносно поступальне дозрівання окремих компонентів психіки і особистості в цілому як найвищої її форми забезпечує спадкоємність рівнів. Реверсивні стосунки активізують "зворотний" процес – процес змін, що відбуваються в "нижчих рівнях" під впливом трансформацій, котрі відбулися в "вищих рівнях" континууму структури особистості, і навпаки – взаємодія між рівнями здійснюється і у зворотному напрямку, безперервно до особистісної зрілості. Процес змін в будь-якому напрямі є цілісним, інтегрованим, взаємопов'язаним процесом (будь-яке розмежування взаємодії між рівнями континуально-ієрархічної структури особистості є умовним).

Ключові слова: особистість, особистісне зростання, самоактуалізація, континуально-ієрархічний підхід.

Метою статті є розгляд проблеми особистісного зростання людини з позицій континуально-ієрархічного підходу.

Постановка проблеми. Ідея особистісного зростання людини займає гідне місце в працях психологів, філософів, мислителів різних часів. Сьогодні проблема особистісного зростання, що включає саморозвиток, самоактуалізацію, самозміну, самоудосконалення, самореалізацію тощо, є однією з найбільш актуальних проблем. Це пов'язано, по-перше, з глобальними і швидкоплинними змінами, що відбуваються в соціально-економічній сфері сучасного суспільства; по-друге, з власне науковими інтересами, що полягають у розкритті суті феномена, що вивчається, в системі споріднених понять, в пошуку детермінант і механізмів його функціонування на різних етапах дорослішання і становлення особистості; і, нарешті, актуальність даної проблеми пов'язана з вимогами практики, покликаної супроводжувати процес особистісного зростання, самозмін, саморозвитку з урахуванням індивідуальних особливостей психіки людини.

Аналіз досліджень. Теоретико-методологічною основою дослідження феномена "особистісне зростання" є уявлення зарубіжних учених про потребу особистості в самоактуалізації (А. Маслоу), про прагнення до пошуку і реалізації сенсу життя (У. Франкл), про прагнення до ідентичності (Е. Еріксон), самоефективності (А. Бандура), уявлення про особливості особистісних змін (Д. Роджерс) тощо.

У цьому контексті серед особливо важливих вітчизняних досліджень можна назвати психогенетичний

підхід С. Д. Максименко [11], вивчення самоактивності особистості М. Й. Борішевського [3], дослідження особистісних змін П. В. Лушина [9], вивчення особистісного зростання підлітків І. С. Булах [6] та багато інших.

Концепція особистісного зростання і самореалізації спирається на особистісно-центрований підхід одного із засновників гуманістичної психології Карла Роджерса [15]. При цьому, як затверджує С. Л. Братченко, однією з відмітних особливостей цього напрямку в психології є відсутність жорсткої концептуальної схеми, строгих дефініцій і однозначних тлумачень; його представники визнають невичерпність таємниці людини, відносність і неповноту уявлень про неї і не претендують на завершеність теорії [5].

Отже, особистісне зростання розуміється як:

- цілеспрямовані багатоаспектні зміни особистості, орієнтація на досягнення великомасштабних життєвих цілей, що відображають загальнолюдські цінності [4];
- єдність перетворюваного і перетворювача в одній особистості [3];
- досягнення людиною нових і якісно більш високих рівнів продуктивності, "прагнення до себе кращого" [2];
- зняття обмежень, комплексів, вивільнення її потенціалу [7];
- активний процес становлення, що здійснюється у напрямі самореалізації та самоактуалізації, в якому людина бере на себе відповідальність за свій майбутній життєвий шлях [6];

– комплекс психологічних властивостей, що дає людині можливість приймати рішення і регулювати свою поведінку, враховуючи і оцінюючи ситуацію, але виходячи насамперед із своїх внутрішніх уявлень і критеріїв [14];

– психологічна культура особистості, здійснення можливостей розвитку "Я" за допомогою власних зусиль, співтворчості, співдіяльності з іншими людьми, соціумом і світом у цілому [14];

– реалізація діяльності особистості, спрямування на реалізацію життєвих цілей, вміння ставити й утримувати цілі, що забезпечує вищу форму зміни особистості – її творчість і розвиток [1].

У своїх роботах І. С. Булах зіставила поняття "розвиток особистості" і "особистісне зростання" та визначила їх різні смислові акценти. На думку науковця, розвиток особистості – це постійні змінення, переходи, перетворення родових, соціально-типологічних властивостей в індивідуальні, особистісно-смислові її якості, що виникають в ході онтогенезу. Базисним модусом існування особистості є розвиток, який сприяє набуттю нею все більшої якісної значеності. Особистісне зростання – це активний процес становлення, в якому людина бере на себе відповідальність за свій майбутній життєвий шлях. Пошук шляхів особистісного зростання детермінований внутрішньою природою особистості – самістю, яка являє собою нерозвинену форму "Я". Спільним для понять розвиток особистості і особистісне зростання є те, що здійснюються вони у напрямі самореалізації та самоактуалізації людини [6].

Існує думка, що особистісне зростання людини полягає в постійному, неухильному розвитку його особистісного потенціалу. При цьому особистісний потенціал, на думку Д. О. Леонтьєва, – це узагальнена, системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості, котра лежить в основі здатності особистості виходити із стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів в своїй життєдіяльності і зберігати стабільність діяльності і смислових орієнтацій при зовнішньому тиску і в умовах, що змінюються [8].

Зміст поняття "особистісне зростання" розкривають його критерії. Так, С. Л. Братченко, М. Р. Міронова [5], а услід за ними і Антон Ясир [20] та інші, ґрунтуючись на роботах К. Роджерса, присвячених узагальненню реального практичного досвіду психологів і психотерапевтів [15, 16, 19], експлікували та описали *перелік критеріїв повноцінного особистісного зростання*. Оскільки зміни зачіпають стосунки особистості, як із внутрішнім, так і із зовнішнім світом, відповідно авторами виділені і критерії особистісного зростання: інтраперсональні та інтерперсональні.

До *інтраперсональних* критеріїв особистісного зростання автори відносять: 1) прийняття і визнання себе (безумовна любов до себе, віра у власні здібності, сили і можливості; довіра до себе як до особистості, гідної пошани, здібної до самостійного вибору,

довіра власній природі); 2) відвертість внутрішньому досвіду переживань (свобода від спотворюючого впливу психологічних захистів, усвідомлення внутрішньої реальності і її ухвалення, свобода від впливу переживань минулих подій, життя в теперішньому часі); 3) розуміння себе (найбільш чітке і точне уявлення про себе і свій актуальний стан, про переживання, бажання, думки; здатність побачити і почути себе справжнього, крізь нашарування масок, ролей і захистів); 4) відповідальна свобода (усвідомлення і ухвалення своєї свободи, відповідальність за здійснення свого життя, за вибір цінностей і винесення оцінок, незалежність від тиску зовнішніх оцінок, відповідальність за актуалізацію своєї індивідуальності і самобутності); 5) цілісність (взаємозв'язок всіх аспектів життя людини, розширення інтегрованості і взаємопов'язаності всіх аспектів життя людини, збереження і захист від дії зовнішніх чинників конгруентності і цілісності, якими людина володіє від природи); 6) динамічність (постійний, безперервний процес змін, динамічність, гнучкість, відкритість змінам і здатність, зберігаючи свою ідентичність, розвиватися) [5; 20].

Серед інтерперсональних критеріїв особистісного зростання виділяються: 1) прийняття інших (здібність до прийняття інших людей такими, які вони є, зі всіма їх достоїнствами і недоліками; здібність до пошани їх своєрідності і права бути собою, до визнання їх безумовної цінності і довіра до них); 2) розуміння інших (свобода від забобонів і стереотипів, здібність до адекватного, повного і диференційованого сприйняття навколишньої дійсності взагалі і особливо – інших людей; готовність вступати в міжособистісний контакт на основі глибокого і тонкого розуміння і співпереживання, емпатії); 3) соціалізованість (прагнення людини до конструктивних соціальних взаємин, відвертість і природність, реалістичність, гнучкість, товариськість, здатність компетентно вирішувати міжособистісні протиріччя, здатність будувати стосунки з людьми на принципах гармонії); 4) творча адаптивність (уміння людини використовувати свої *потенційні* внутрішні можливості, готовність сміливо йти назустріч життєвим труднощам і рішуче долати життєві перешкоди, проявляючи "творчу адаптацію до новизни конкретного моменту") [5; 20].

Як вважають деякі вітчизняні дослідники, особистісне зростання збігається з поняттям самореалізації (здатність людини об'єднувати багатство свого внутрішнього світу з певною формою діяльності, прагнення до розвитку сильних сторін своєї особистості) і самоактуалізації [3; 4; 6].

Нагадаємо, що для А. Маслоу самоактуалізація – це повне використання талантів, здібностей, можливостей, усвідомлення власного потенціалу, сильних і слабких сторін, здібностей, відкритість особистості новим ідеям, новому досвіду, готовність ризикувати, помилятися, відмовлятися від старих звичок тощо. Основними особистісними характеристиками самоак-

туалізованих людей А. Маслоу вважав: прийняття себе, інших та природи; безпосередність, простота та природність; центрованість на проблемі; незалежність: потреба у збереженні меж своєї особистості; автономія; незалежність від культури та оточення; свіжість сприйняття; вершинні або містичні переживання; суспільний інтерес, почуття єдності з іншими; більш глибокі міжособистісні стосунки; демократична структура характеру; розрізнення засобів і цілей, добра і зла; філософське почуття гумору; креативність; протистояння окультурюванню [12; 13].

Можна погодитися з міркуваннями С. Л. Братченко і М. Р. Міронової з приводу "основного закону особистісного зростання". Спираючись на відому формулу К. Роджерса "якщо – то" [21], автори формулюють його так: якщо є необхідні умови, то в людині актуалізується процес саморозвитку, природним слідством якого будуть зміни у напрямі його особистісної зрілості. Іншими словами, саме ці зміни – їх зміст, спрямованість, динаміка – свідчать про процес особистісного зростання і можуть виступати як його критерії [с. 43-44].

Найбільш "концентровано" процес саморозвитку представлений у визначенні особистості, здійсненому С. Д. Максименком: "Особистість – це форма існування психіки людини, яка є цілісністю, здібною до саморозвитку, самовизначення, свідомої наочної діяльності і саморегуляції, має свій унікальний і неповторний внутрішній світ" [11, с. 14]. У основі розвитку особистості автор розглядає дію життєвої енергії як генетично початкової одиниці людського розвитку і існування. Напрямок розвитку особистості (філо- і онтогенез), по суті, не відрізняється від загального напрямку еволюції – ускладнення, диференціація, переважання розвитку внутрішнього над зовнішнім, саморегуляція, інтегрованість [11, с. 20].

Узагальнені результати дослідження. Враховуючи підходи до дослідження структури особистості, що склалися, спираючись на існуючі уявлення про професійно важливі властивості, про внутрішню обумовленість індивідуальної вибіркості по відношенню до зовнішньої детермінації (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, Л. І. Божович, Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн), ми пропонуємо багатовимірну модель структури особистості (у широкому сенсі цього поняття). Згідно цієї моделі особистість розглядається як макросистема, що складається з різнорівневих, взаємосяжних (увзаємненних) підсистем, що мають специфічні характеристики.

Як рівні ми виділяємо: 1) *формально-динамічний*; 2) *змістовно-особистісний*; 3) *соціально-імперативний*.

До першого рівня – формально-динамічного (основа, фундамент, опора), що передує розвитку інших, – ми відносимо сукупність усіх властивостей, що відбивають динаміку, перебіг, активність психічних явищ та індивідуальні властивості конституційного характеру.

Другий рівень – *змістовно-особистісний* – вклю-

чає власне особистісні властивості (поняття особистості у вузькому значенні слова): систему цінностей, спрямованість, потребо-мотиваційну сферу тощо. Будь-яке явище зовнішнього світу стосується людини, суб'єкта у тій мірі, в якій воно включене в контекст його реальної життєдіяльності.

Вибірковість, добір інформації, явищ, знань визначається певними чинниками як усвідомленого, так і неусвідомленого характеру. Тому виділення тільки двох рівнів (динамічного і змістовного) обмежує, "замикає" структуру особистості як систему, тоді як соціально-імперативний рівень є тим "простором", тією ланкою через яку і відбувається *взаємодія особистості як відкритої системи* з навколишнім світом.

Третій рівень, умовно названий нами соціально-імперативним чи нормативним (від латів. *imperativus* – наказовий, безумовний), містить клас характеристик, спричинених включенням особистості у різноманітні суспільні, соціальні зв'язки та впливом реального соціального середовища, соціальних норм, культурних традицій тощо.

Третій рівень жорстко контролюється свідомістю. Якщо два перші рівні співзвучні (і вербально, і за сенсом) уявленням про динамічне і змістовне психічного, то третій рівень включає той клас характеристик, котрі відбивають і наявні у особистості уявлення про суспільство, мораль, норми, культуру, знання тощо, і саму мораль особистості. Проте, не всі знання, не всі відомості, що поступають з навколишнього світу, відбиваючись у свідомості індивіда, приймаються, переживаються ним, стають частиною його особистості. Людина може бути "носієм" певної інформації, моралі, етики, професійних знань тощо, але при цьому абсолютно не використовувати, не приймати, не переживати їх. У такому випадку знання, у тому числі й професійні, залишаються відчуженими від особистості і не використовуються повною мірою (це важливо враховувати в соціономічних професіях, де особистість учителя, психолога, психотерапевта сама є істотним чинником і засобом в досягненні цілей професійної діяльності).

Усе, що не "перейшло" в змістовно-особистісне утворення з сусідніх підструктур, залишається або на рівні декларації, що не є затребуваною особистістю (III рівень – соціальні норми, уявлення про культуру, знання тощо), або на рівні нереалізованих природних можливостей (I рівень). Перше виявляється в порушенні особистісної гармонії, в інконгруентності, тобто в невідповідності поведінки особистості нею ж декларованим правилам, нормам (наприклад, прояв професійних деформацій), друге – в нереалізованих сподіваннях, задатках до невибраної професії і тому нерозвинених.

Отже, змістовно-особистісна підструктура є центральним утворенням особистості в широкому сенсі як багатовимірної складної макросистеми.

Межі взаємин між означеними рівнями складні, умовні і розмиті. Саме це дозволяє розглядати пере-

ходи від одного рівня до іншого як деякий суміжний простір, що об'єднує риси, що належать до двох сусідніх рівнів. Ці переходи, "суміжні зони" мають своє змістовне наповнення. Зокрема, формально-динамічний (перший рівень) і змістово-особистісний (другий) охоплює загальний для обох класів характеристик, котрі однозначно неможна віднести тільки до одного з них. В узагальненому вигляді функція таких "суміжних" зон полягає, передусім, у з'єднанні різних рівнів, у підтримці цілісності самої системи. Це, в свою чергу, означає, що риси, які відносяться переважно до певного рівня, не є дискретними. Це – континуальні утворення, і можливий або плавний перехід однієї риси в іншу, або якісне її перетворення (трансформація).

Таким чином, розглянуті рівні (формально-динамічний, змістово-особистісний, соціально-імперативний) через суміжні зони є взаємозв'язаними та узв'язаними (взаємосяжними). Ступінь вираження кожної властивості особистості спричинений як біологічними, так і соціальними факторами. Кожна властивість особистості, кожна її риса у контексті цієї структури розглядається як континуум, що "пронизує" усі підструктури особистості, котрі взаємно проникають одна у одну.

Саме наявність зон перетину, які одночасно належать до сусідніх рівнів, забезпечує "проростання", безперервність та цілісність у розвитку окремих психічних властивостей особистості (емоційності, асертивності, схильності до образи, цинізму, конфліктності, толерантності тощо), що по різному виявляються на кожному рівні структури особистості – від нижчих рівнів до вищих – від біологічно спричинених до соціально зумовлених, що свідчить про *дімезиональність* (безперервність) кожної властивості особистості, про її цілісність і континуальність. Водночас угруповання елементів системи у підсистеми (рівні), об'єднання їх у відносно самостійні, відособлені сукупності надає системі певну *дискретність* [17; 18].

Спробуємо розглянути структуру конкретної властивості особистості с позиції континуально-ієрархічного підходу. Оберемо для цього неоднозначну і суперечливу характеристику особистості – авантюризм.

Варто зазначити, що "авантюризм" як поняття в масовій свідомості є негативним явищем, проте багато відкриттів і досягнень були зроблені саме авантюристами. Саме тому, ніяких оціночних суджень авантюризм як риси особистості ми не робимо у її визначенні. Корисливість або шкідливість авантюризм дій (авантюри) можна оцінити лише за результатами, у конкретній ситуації з урахуванням інтересів як самого суб'єкта авантюризм діяльності, так і тих осіб, які були до неї залучені.

Отже, авантюризм розглядається нами як інтегральна, багаторівнева і в той же час цілісна властивість особистості, що *поєднує у єдину систему* певні психофізіологічні стани, емоційні настрої, способи

мислення, дії, вчинки, настанови, спрямованість, інтереси, цінності тощо, котрі характеризуються:

- відносно свободою від зовнішніх умов;
- спрямованістю на випадковий, легкий успіх, чи на швидкий (у деяких випадках – миттєвий) результат;
- зневажливим ставленням до конкретної ситуації;
- знехтування вимог суспільства;
- знехтуванням власних сил, можливостей і ресурсів тощо.

Якщо розглядати авантюризм у контексті континуально-ієрархічного підходу, то на різних рівнях її структури, компонентний склад її показників становить:

1) на формально-динамічному рівні (незалежно від змісту) – *потреба, охота* до авантюризм дій, власне їх *ініціювання, легкість* виникнення та протікання, *стійкість, широта* проявів у різних сферах життєдіяльності, *пластичність* тощо;

– на якісному рівні (проміжна зона) – *емоційний* компонент (палітра емоційних переживань, що виникають у авантюризм планах, емоції, що підтримують авантюризм дії); *когнітивний* компонент (особливості мислення, що супроводжують авантюризм дії: чи шалупутство, відчайдушність, бездумність тощо, чи прояви інтелекту); *конативний* (дієвий, поведінковий) компонент – зовнішні прояви схильності до авантюризм, що виявляються у експресії, паралінгвістиці, міміці тощо та авантюризм дії, вчинки; *мотиваційний* компонент – спонуки, що спрямовують психічну активність особистості до авантюристичної діяльності, до авантюризму. Цей показник найбільшою мірою наближається до змістовного рівня, саме тому, як було зазначено, якісний рівень є проміжним і поєднує формально-динамічний і змістовний рівні структури особистості (слід уточнити, що список якісних показників авантюризм не є завершеним, його можна доповнювати іншими компонентами означеного рівня);

2) на змістовному рівні авантюризм – спрямованість особистості на авантюризм дії, авантюризм діяльність, наявність відповідних інтересів, настанов; система цінностей, ідеалів, переконань, потягів, бажань, прагнень, способів та програм авантюризм поведінки тощо, котрі детерміновані особливостями спрямованості особистості (стійка система мотивів) та система самоконтролю;

– на рівні досвіду – здатність здійснювати авантюризм дії на основі отриманих знань і навичок;

3) на соціально-імперативному (нормативному) рівні авантюризм – наявність у особистості уявлень про відношення суспільства до авантюризму, про моральні норми, етику, культуру, і саму мораль особистості, котра може спрямовувати, не обмежувати, чи обмежувати авантюризм плани та вчинки особистості і наповнювати їх певним змістом.

Способом існування континуально-ієрархічної структури особистості як відкритої системи може бу-

ти тільки рух, динаміка, життя. Спираючись на сказане вище, особистісне зростання з позицій континуально-ієрархічного підходу можна розуміти як цілісний, багатоаспектний, усвідомлений процес саморозвитку самоконструювання, самозмінювання особистості. При цьому схильність до самозмінювання ми розуміємо як стійку властивість особистості (індивідуальності), яка виявляється в активності суб'єкта, спрямованій на самостійне здійснення перетворень, трансформацій різних якостей власної особистості, стосунків, думок, дій і особливостей поведінки тощо. Схильність до самозмінювання – це робота над своєю особистістю і поведінкою. Така робота може здійснюватися з метою досягнення бажаного суб'єктом рівня психічного функціонування і якості своїх стосунків із собою, з іншими людьми, життям і світом у цілому.

Особистісне зростання – це психодинамічний процес безперервного розвитку і зміни особистості і кожного її компонента (властивості), як в межах певного рівня в складній, інтегрованій взаємодії всіх елементів (зміни по горизонталі), так і у взаємодії різних рівнів між собою – кожен компонент, “проростаючи в континуумі” від нижчих рівнів до вищих, змінюється, трансформується (зміни по вертикалі).

Взаємодія між рівнями континуально-ієрархічної структури особистості здійснюється безперервно за індивідуальною траєкторією відповідно до своєї вну-

трішньої логіки і поступально, і реверсивно, і цілісно. Відносно поступальне дозрівання окремих компонентів психіки і особистості в цілому як найвищої її форми забезпечує спадкоємність рівнів. Реверсивні стосунки активізують “зворотний” процес – процес змін, що відбуваються у “нижчих рівнях” під впливом трансформацій, котрі відбулися у “вищих рівнях” континууму структури особистості, і навпаки – взаємодія між рівнями здійснюється і у зворотному напрямку, безперервно до особистісної зрілості. Процес змін в будь-якому напрямі є цілісним, інтегрованим, взаємопов'язаним процесом (будь-яке розмежування взаємодій між рівнями континуально-ієрархічної структури особистості є умовним).

Отже, особистісне зростання – це постійний процес самозмінювання, самоускладнення особистості як відкритої системи, який не завершується. В зв'язку з цим не можна не погодитися з С. Д. Максименко, який пише: “Важко уявити собі можливість зрозуміти механізми онтогенезу особистості поза психодинамічним аспектом. Адже “винести за дужки” найважливіше – рух системи, яка тільки і існує в саморусі, – означає приректи себе на повний неуспіх, або, в якнайкращому випадку, на те, щоб придумати ще одну статичну схему, що ніякого відношення до реального стану речей мати не буде” [11, с. 20].

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. О субъекте психической деятельности / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1973. – 288 с.

2. Бодалев А. А. Акме – эффект личностного осуществления в процессе социализации и индивидуализации взрослого человека / Алексей Алексеевич Бодалев // Мир психологии. – 1998. – № 1. – С. 59–66.

3. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості / Мирослав Йосипович Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3/12. – С. 26–33.

4. Братусь Б. С. Опыт обоснования гуманитарной психологии / Борис Сергеевич Братусь // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 9–16.

5. Братченко С. Л. Личностный рост и его критерии / Сергей Леонидович Братченко, Мария Роальдовна Миронова // Психологические проблемы самореализации личности. СПб., 1997, с.38-46

6. Булах І. С. Змістовний контекст поняття “особистісне зростання” в ракурсі феноменологічного та гуманістичного напрямків у психології / Ірина Сергіївна Булах // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2000. – Випуск 2 (9). – С. 176–185.

7. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Федор Ефимович Василюк. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.

8. Леонтьев Д. А. Духовность, саморегуляция и

ценности / Дмитрий Алексеевич Леонтьев // Гуманитарные проблемы современной психологии (Известия Таганрогского государственного радиотехнического университета). – 2005. – № 7. – С. 16–21.

9. Лушин П. В. Личностные изменения как процесс: теория и практика / Павел Владимирович Лушин. – Одесса: Аспект, 2005. – 334 с.

10. Максименко С. Д. Теоретические основы психологии жизненной энергии (нужды) личности / Сергей Дмитриевич Максименко // Наука і освіта. – 2014. – № 9/ СХХVI. – С. 14–21.

11. Максименко С. Д. Генезис существования личности / Сергей Дмитриевич Максименко. – К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. – 240 с.

12. Маслоу А. По направлению к психологии Бытия / Абрахам Маслоу; Пер. с англ. Е. Рачковой. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 272 с.

13. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / Абрахам Маслоу; Пер. англ. Г. А. Балла. – К. – Донецк, 1994. – 52 с.

14. Психологія особистості. Словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К., 2001. – 320 с.

15. Роджерс К. Взгляд на психотерапию / Карл Роджерс // Становление человека. – М., 1994.

16. Rogers C. Ellen West – and Loneliness // Review of Existential Psychology and Psychiatry. 1961, vol. 1, № 2, 94–101.

17. Санникова О. П. Эмоциональность в структу-

ре личности: Монографія / Ольга Павлівна Саннікова. – Одеса: Хорс, 1995. – 334 с.

18. Саннікова О. П. Багатовимірні концепції особистості / Ольга Павлівна Саннікова // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України та Державного вищого навчального закладу "Запорізький національний університет" / За ред. С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Ткалич. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – № 1(3). – С. 16–21.

19. П. Тилліх і К. Роджерс: діалог // Моск. пси-

REFERENCES

1. Abulhanova-Slavskaya, K. A. (1973). O subiekte psikhicheskoy deyatelnosti [*On the subject of mental activity*]. Moscow: Nauka [in Russian].

2. Bodalev, A. A. (1998). Akme-effekt lichnostnogo osuschestvleniya v protsesse sotsializatsii i individualizatsii vzroslogo cheloveka [Acme effect of personal actualization in the process of socialization and individualization of an adult]. *Mir psikhologii – World of Psychology*, 1, 59–66 [in Russian].

3. Boryshevskiy, M. Y. (1996). Psikhologichni mekhanizmy rozvytku osobystosti [Psychological mechanisms of personality]. *Pedahohika i psikhohiia – Pedagogy and Psychology*, 3/12, 26–33 [in Ukrainian].

4. Bratus, B. S. (1990). Opyt obosnovaniya gumanitarnoy psikhologii [Experience of justifying humanitarian psychology]. *Voprosy psikhologii – Questions of psychology*, 6, 9–16 [in Russian].

5. Bratchenko, S. L. & Mironova, M. R. (1997). Lichnostnyy rost i ego kriterii [Personal growth and its criteria]. *Psikhologicheskie problemy samorealizatsii lichnosti – Psychological problems of self-identity*. Saint Petersburg [in Russian].

6. Bulakh, I. S. (2000). Zmistovnyi kontekst poniattia osobystisne zrostantia v rakursi fenomenologichnoho ta humanistychnoho napriamkiv u psikhologii [Semantic context of the concept of personal growth in the light of phenomenological and humanistic trends in psychology]. *Psikhohiia. Zbirnyk naukovykh prats – Psychology. Scientific Papers*, 2 (9), 176–185 [in Ukrainian].

7. Vasilyuk, F. E. (1984). Psikhologiya perezhivaniya (analiz preodoleniya kriticheskikh situatsiy) [*Psychology experiences (analysis of overcoming critical situations)*]. Moscow: Izd-vo Mosk. un-ta [in Russian].

8. Leontiev, D. A. (2005). Dukhovnost, samoregulyatsiya i tsennosti [Spirituality, self-regulation and values]. *Gumanitarnye problemy sovremennoy psikhologii (Izvestiya Taganrogskego gosudarstvennogo radiotekhnicheskogo universiteta) – Humanitarian problems of modern psychology (Proceedings of Taganrog State University of Radio Engineering)*, 7, 16–21 [in Russian].

9. Lushin, P. V. (2005). Lichnostnye izmeneniya kak process: teoriya i praktika [*Personality changes as a process: theory and practice*]. Odessa: Aspekt [in Ukrainian].

хотерапевтич. журн. – 1994. – № 2. – С. 133–150.

20. Ясыр Антон. Личностный рост: сущность, особенности, основные критерии [Электронный ресурс]. Доступ к ресурсу: http://www.therapy.by/articles/lichnostniy_rost.

21. Rogers C. A theory of therapy, personality and interpersonal relationship, as developed in client-centered framework // *Psychology: A Study of a Science*, 1959. Vol. 3.

10. Maksymenko, S. D. (2014). Teoreticheskie osnovy psikhologii zhiznennoy energii (nuzhdy) lichnosti [Theoretical fundamentals of psychology of personality's vital energy]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 9/ CXXVI, 14–21 [in Ukrainian].

11. Maksimenko, S. D. (2006). *Genezis sushhestvovaniya lichnosti [Genesis of personality's existence]*. Kiev: Izd-vo OOO «KMM» [in Ukrainian].

12. Maslou, A. (2002). *Po napravleniyu k psikhologii Bytiya [To the Psychology of Being]*. Moscow: Izd-vo JeKS-MO-Press [in Russian].

13. Maslou, A. (1994). *Samoaktualizatsiya lichnosti i obrazovanie [Self-actualization and education]*. Kiev. – Donetsk [in Ukrainian].

14. Hornostay, P. P. & Tytarenko, T. M. (Ed.). (2001). *Psikhohiia osobystosti. Slovyk-dovidnyk [Personality Psychology. Glossary Directory]*. Kyiv [in Ukrainian].

15. Rodzhers, K. (1994). Vzglyad na psikhoterapiyu [Outlook on psychotherapy]. *Stanovlenie cheloveka [Becoming of a Human]*. Moscow [in Russian].

16. Rogers, C. (1961). Ellen West – and Loneliness. *Review of Existential Psychology and Psychiatry*, vol. 1, 2, 94–101.

17. Sannikova, O. P. (1995). *Emotsionalnost v strukture lichnosti [Emotionality in the structure of personality]*. Odessa: Khors [in Ukrainian].

18. Sannikova, O. P. (2013). Bahatovymirna kontseptsiya osobystosti [Multidimensional concept of personality]. *Problemy suchasnoi psikhologii – Problems of modern psychology*, 1/3 (Vols), pp. 16–21 [in Ukrainian].

19. P. Tilih i K. Rodzhers: dialog [P. Tillich and C. Rogers: dialogue]. (1994). *Moskovskiy psikhoterapevticheskiy zhurnal – Moscow psychotherapeutic Journal*, 2, 133–150 [in Russian].

20. Jasyr A. (2011). Lichnostnyy rost: sushchnost, osobennosti, osnovnye kriterii [Personal growth: the nature, characteristics, basic criteria]. Retrieve from: www.therapy.by/articles/lichnostniy_rost. Retrieved from [http://www.therapy.by/ articles/lichnostniy_rost/](http://www.therapy.by/articles/lichnostniy_rost/) [in Russian].

21. Rogers, C. (1959). A theory of therapy, personality and interpersonal relationship, as developed in client-centered framework. *Psychology: A Study of a Science*, (3 Vols).

О. П. Санникова

ЛИЧНОСТНЫЙ РОСТ С ПОЗИЦИЙ КONTИНУАЛЬНО-ИЕРАРХИЧЕСКОГО ПОДХОДА

В статье рассматриваются подходы к изучению проблемы личностного роста человека с позиций континуально-иерархического подхода. Рассмотрено содержание понятия "личностный рост", раскрыты его критерии. Представлена многомерная континуально-иерархическая модель структуры личности. В соответствии с этой моделью (структурой) личность рассматривается как макросистема, состоящая из разноуровневых, взаимосвязанных подсистем, включающих специфические характеристики. Способом существования этой системы может быть только движение, динамика, жизнь. Личностный рост рассматривается как психодинамический процесс непрерывного развития и изменения каждого компонента (свойства) личности, как в рамках каждого уровня в сложном, интегрированном взаимодействии всех элементов (изменения по горизонтали), так и во взаимодействии уровней между собой – каждый компонент, "прорастая в континууме" от низших уровней к высшим, изменяется, трансформируется (изменения по вертикали). Взаимодействие между уровнями континуально-иерархической структуры личности осуществляется по индивидуальной траектории не хаотично, а в соответствии со своей внутренней логикой и поступательно, и реверсивно, и интегрировано (целостно). Относительно поступательное созревание отдельных компонентов психики и личности в целом как наивысшей ее формы обеспечивает преемственность уровней. *Реверсивные* отношения активизируют "возвратный" процесс – процесс изменений, происходящих в "низших уровнях" под воздействием трансформаций, произошедших в "высших уровнях" личностного континуума в направлении к личностной зрелости. Процесс изменений в любом направлении представляет собой целостный, интегрированный, взаимосвязанный процесс (любое разграничение взаимодействий между уровнями континуально-иерархической структуры личности условно). Показано, что личностный рост – это постоянный процесс самоизменения личности как открытой системы, который не имеет своего завершения. Личностный рост с позиций континуально-иерархического подхода можно понимать как целостный, многоаспектный, *осознанный процесс саморазвития*, самоконструирования, самоизменения личности.

Ключевые слова: личность, личностный рост, самоактуализация, континуально-иерархический подход.

O. P. Sannikova

PERSONAL DEVELOPMENT ACCORDING TO THE CONTINUAL AND HIERARCHICAL APPROACH

The article regards the different approaches to the study of the personal development from the perspective of the continual and hierarchical structure. The definition of the concept "personal development" is described and the criteria of these phenomena are presented. The multidimensional continual and hierarchical model of a personality is presented. According to this model (or structure) a personality is regarded as a macrosystem, which consists of different levels, including the intercorrelated subsystems that have specific characteristics. This system exists due to the movement, dynamics and life. The personal development is regarded as psychodynamic process of non-stop development and the changes of each component (feature) of a personality both in a frame of each level in a complicated and integrated interaction of all components (the horizon changes) and in the interaction of all levels: each component, "growing inside the continuum" from the lowest to the highest levels, transforms (the vertical changes). The interaction between the levels of the continual and hierarchical structure of a personality is performed according to the individual trajectory not in chaos but according to its inner logic in a progressive and reversible way. The continuity of levels is provided with the relatively progressive maturation of the individual components of the psyche and a personality itself, as its highest form. Reversible relationships activate the "return" process – the process of changes, which take place in the "lower levels" under the influence of the transformations that have occurred in the "highest levels" of personal continuum towards personal maturity. The process of changes, in any direction, is a holistic, integrated, interrelated process (any distinction between the levels of the continual and hierarchical structure of a person is relative). It is shown that a personal development is a constant process of self-changing of a personality as an open system, and this process is endless. The personal development according to the continual hierarchical approach can be understood as an integral, multidimensional process of personality's self-development, self-construction, and self-changing.

Keywords: personality, personal development, self-actualization, continual and hierarchical approach.

Подано до редакції 28.07.14